

GIUSEPPE GRILLI

VIATGES A ORIENT: LA DESCOBERTA DEL COS ADOLESCENT

En els darrers anys una temàtica més que cap altra ha passat a través de la literatura crítica: la del viatge¹. Hom ha resseguit les petjades dels viatgers literaris o dels caminants autèntics mitjançant relacions escrites de gent vianant amb intencions ben

1. Entré els llibres generals i amb un intent d'orientació teòrica, cf. Paolo Scarpi, *La fuga e il ritorno. Storia e mitologia del viaggio*, Venezia 1992, que evidentment fa remontar justament el tema a l'arquetip del viatge d'Odisscus traçat per Homer. Important i suggerent és Paul Zumthor, *La Mesure du monde*, París 1993. Una aproximació bibliogràfica pel que fa al context europeu a partir de l'Edat mitjana es troba a C. Di Girolamo (a cura), *La letteratura romanza medievale*, Bologna 1994, pp. 420-426 (el cap. que ens interessa és de Laura Minervini); resta imprescindible el clàssic panorama de Jean-Paul Roux, *Les explorateurs au Moyen Age*, París 1985; per un punt de vista prou original a l'àmbit ibèric cf. María Eugenia Lacarra, *La imaginación en los primeros libros de viaje*, «Actas del III congreso de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval» 1, Salamanca 1994; panorames més generals, però cenyits sempre a la península, són al col·lectiu *Los libros de viaje en el mundo románico*, núm. extraordinari de «Revista de filología románica» 8 (1991) i M.A. Pérez Priego, *Estudio literario de los libros de viajes medievales*, «Epos» 1 (1994), pp. 217-239. La connexió entre models medievals del relat de viatge i el més modern vinculat a les exploracions del XV i XVI es troba investigada també en un bon plec d'estudis miscel·lanis per ex.:cf. AA.VV., *La letteratura di viaggio dal Medioevo al rinascimento. Generi e problemi*, Torino 1989; en aquesta línia molt interessants són algunes consideracions de Nicola Bottiglieri, *Nel verde mare delle tenebre. Viaggi reali e immaginari nei secoli XIV-XV*, Roma 1994.

oposades, de peregrinatge o d'aventures². Soldats a desbandada o capitans conquistadors s'han trobat així a compartir l'interès dels erudits a la par que els mercaders, els predicadors i missioners, els vagabunds de tota mena. Portolans i relacions d'ambaixada, dietaris de navegació, relats autobiogràfics i picarescos, tot s'escau per traçar tipologies, interpretacions, lectures. Ni tampoc podem subestimar el gènere del viatge didàctic: hi trobarem exemplificats visions del món i microcosmos³.

Objectiu de la recerca sobre el fet (personatges, històries i cultures de viatge) ha estat trobar un model formal de relat, definir els graus de la consciència lingüística en perill entre la identitat del jo i la de l'altre, descriure la geografia o la geo-política dels indrets recorreguts⁴.

Sobre tots els aspectes estudiats, el més profitós i ric sembla ser el relatiu a les descripcions i interpretacions de les entitats lingüístiques. Llengües en contacte són el fruit més conspicu dels itineraris i dels viatges. I contacte de llengües vol dir també adquirir consciència nova i profunda de la pròpia parla: traduir, llegir són eines i són tasques de les quals no pot defugir el viatger. I són llegat permanent. A partir de les narracions de viatges els personatges de tot conte aventurós parlen, tradueixen i llegeixen amb una consciència diferent i més complexa de la pluralitat de les llengües⁵.

2. El primer punt d'arrencada de la descripció és sovint la cartografia, com veurem; s'ha estudiat en relació amb les directrius o rutes geogràfiques, per ex. cf. el col·lectiu *La cartografia geogràfica nel progresso delle conoscenze sull'Oriente nell'Europa del secoli XV-XIX*, Napoli 1991.

3. Cf. el clàssic estudi de F. Rico, *El pequeño mundo del hombre*, Madrid 1986; en aquest sentit s'han de tenir en compte fins i tot els itineraris educatius, segons el model establert per Bono Giamboni, en un text de final del XV, la *Visión de la filosofía y artes liberales, metafísicas y filosofía moral* de Alfonso de la Torre. Per això cf. l'estudi de C. Segre, *Il viaggio allegorico-didattico: un modello*, Torino 1990; tanmateix cal advertir que la seva revalorització de l'obra dedicada a l'educació del Príncep de Viana havia estat publicada anteriorment dins el *Symposium in honorem prof. M. de Riquer*, Barcelona 1984, pp. 383-401.

4. Hem apuntat que el nostre àmbit es restringeix al món ibèric, però ens limitarem, encara més, centrant-nos sobretot en el context cultural de la corona catalano-aragonesa: un espai històric que acull una varietat d'episodis viatgers.

5. Ací n'hi ha prou amb recordar les aportacions de diversos autors al Col·loqui *Oriente y Occidente: Testimonios de situaciones de convivencia de lengua* publicades al «BRABLB» XLIII (1991-1992, però 1993). En especial voldria recordar l'article de J. Butinyà per estar relacionat amb els dos llibres que més ens ocupen en aquest treball: el *Curial* i el *Tirant*.

Rutes extraordinàries i camins menors han trobat acolliment a les literatures ibèriques, i, abans, a les vides dels ibèrics. De bon antuvi els catalans i els portuguesos, més tard també els castellans o espanyols (vull dir els del regne de Castella) es donaren a qualsevol tipus d'expedició⁶. En tenim testimoni en un bon grapat, ric i ben diferenciat, de textos de la més diversa índole i de molts gèneres⁷. En conseqüència d'un interès tan marcat envers tot allò que contingui una experiència de viatge, no estem mancats tampoc de viatges a l'altre món, més o menys fantàstics, com el de Perellós al Purgatori de Sant Patrici a l'Irlanda; o el de Torroella que visita Morgana i Artús a Sicília⁸. Tràgiques

6. Disposem d'una síntesi molt valuosa sobre la realitat històrica de les primerenques exploracions catalanes a l'Àfrica: Charles-Emmanuel Duforcq, *L'Espagne catalane et el Magrib aux XIII et XIV siècles*, París 1966. Pel que als portuguesos cf. B.W. Diffie-G.D. Winius, *Foundations of the Portuguese empire 1415-1580*, Mineapolis 1977 (he tingut a l'abast la tr. it., Bologna 1985).

7. Una visió panoràmica al mediterrani oriental és oferta per L. Minervini, *Le città dell'Oriente immaginario: Costantinopoli, Gerusalemme, il Cairo nei viaggiatori medievali*, «L'Asino d'oro», IV (1993), pp. 49-63. El núm. monogràfic (sobre *Le città immaginarie*) té evidentment un interès més general; per l'àmbit català és molt interessant el recorregut traçat per Juan Ribera Llopis, *Gerba, Atenes, Costantinopla: tres viajes por los diplomas, crónicas y narrativa catalana (ss. XIV-XV)*, «Actas del III Congreso de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval», cit., vol. II.

8. Punt de referència obligat és encara Howard R. Pach, *El otro mundo en la literatura medieval*, versió espanyola: México 1956, que inclou l'apèndix de Maria Rosa Lida de Malkiel, *La visión del trasmundo en las literaturas hispánicas*. Cf. també el més recent i específic Juan Miguel Ribera i Llopis, *Viajeros catalanes a Ultratumba*, «Revista de filologia romànica» 8, cit., pp. 121-131 i Id. *Viajeros peninsulares a Ultratumba*, *Ivi* 10 (1993), pp. 31-45; cf. també Dolores Corbella, *La caracterización del viaje iniciático en los textos medievales. El viaje al "más allá" desde San Brandán de Beneit a La Faula de Torroella*, a T. Blesa (ed.), *Actas del IX Simposio de la Sociedad Española de Literatura General y Comparada*, v. II, Zaragoza 1994, pp. 331-338 [recordo també la tesina de Ida Catapano, *Viaggi all'altro mondo nella letteratura catalana (Sec. XIV-XVII)*, Napoli IUO 1994]. L'estada a Sicília d'Artús, motiu-clau de la *Faula* de Torroella més tard la trobem replicada (i escenificada a l'*Entremès del Palau* dins del *Tirant lo Blanch*). Pel que fa a la *Faula* de Torroella cf. la ressenya de Maria Toldrà, *Notes sobre la suposada lectura «sebastianista» su la Faula*, «Lengua & Literatura» 5 (1992-1993), pp. 471-478. Posteriorments aparegudes són les aportacions d'Isabel de Riquer, *El viaje al otro mundo de un mallorquín*, i de Anna Maria Compagna, *Per l'edizione de «La Faula» di Guillem de Torroella*, a C. Romero-R. Arqués, *La cultura catalana dall'Umanesimo al Rinascimento. Atti del V Convegno Aisc*, Padova 1994, pp. 211-218). Entre els partidaris de les lectures en clau del text de Torroella trobem també els intèrprets «polítics» del *Curial* com Espadaler o Butinyà. Entre els estudis que tracten de la *Faula* cal destacar els centrals en l'episodi del *Tirant*: sobretot Albert Hauf, *Artur a Costantinoble. Entorn a un curiós episodi del «Tirant lo Blanc»*, «L'Aiguadolç» i Lola Badia, *De la Faula al Tirant passant pel «Llibre de For-*

expedicions reials, com la de D. Sebastião al Nord d'Àfrica, i esplèndides aventures, com la de Colom al Carib, obren nous espais i tanquen capítols i models de la narració viatgera ⁹.

De fet la fortuna actual de la literatura sobre la literatura de viatge (si se'm perdona la cacofonia) respon al ritus celebratiu d'una època de viatges de descoberta de nous continents que va començar a tocar la fantasia dels europeus amb la curiosa expedició dels tres vaixells atlàntics l'any 1492, també gràcies a unes relacions que establien uns nous models literaris¹⁰. De fet les grans descobertes del final del XV foren una mena de contrapunt i de compensació del fracàs del gran moviment viatger de la tardana edat mitjana: el dels croats. Un fracàs que es reflecteix a la literatura de bon antuvi, ja amb el curiós poema dit *Voyage (o Pelégrinage) de Charlemagne a Gerusalem e Constantinopla*. Però que troba el seu punt àlgid en la croada de l'emperador Frederic II. En les cròniques d'aquell viatge la idea de retard, el capgirament de la guerra en negociacions, la intriga política i les dissensions dins del món cristià, alhora que una certa obertura cap a l'islamisme, arriben a confegir un contrapunt laic en els

tuna i Prudència» (1989), ara a Id., *Tradició i modernitat als segles XIV i XV. Estudis de cultura literària i lectures d'Ansiàs March*, València-Barcelona 1993, pp. 93-138; altres interpretacions són donades per Francesc Jesús Masip en diversos treballs i per Giuseppe Grilli, *Del Tirant al Quijote*, Bari 1994, pp. 100 i ss.

9. Cf. en la abundosa bibliografia G. R. Cardona, *Africani e Portoghesi: l'altra faccia della scoperta*, «Quaderni portoghesi», 4 (1978), pp. 145-161; L. Minervini, *L'Africa Nera nel Rinascimento: viaggiatori, lingue, popoli*, «Belfagor» XLVII (1992), pp. 577-592; les referències a Colón i els seus primers viatges, així com l'allau d'expedicions que provocaren es troben ara aplegades en una àmplia antologia publicada per seccions nacionals (anglesa, italiana, espanyola) sota el títol comú *Nuovo Mondo. Documenti della storia della scoperta e dei primi insediamenti in America 1492-1640* (Torino 1991-1992, Einaudi editore). Una antologia més reduïda, però prou indicadora, fou la de M. Vannini de Gerulewicz, *El mar de los descubridores*, Caracas 1974.

10. Podria ser interessant —i no crec que s'hagi fet— veure com els nous tipus de relació atlàntica hagin pogut interferir en els llibres que tenen com a tema itineraris anteriors i tradicionals: pensis per exemple en la *Expedición de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos*, de Francisco de Moncada (ed. Gili y Gaya en Clásicos Castellanos, Madrid 1954) que repren el capítol més interessant de la *Crónica* de Ramon Muntaner: el de l'expedició dels Catalans a Orient (ed. per separat a ENC, Barcelona 1951). Cf. S.M. Cingolani, *Jo Ramon Muntaner. Consideracions sobre el paper de l'autobiografia en els historiadors en llengua vulgar*, «Estudis de llengua i literatura» XI (1985) [=Miscel·lània Badia i Margarit 3], pp. 95-125.

valors tradicionals religiosos del viatge a Orient¹¹. Quan la literatura i els relats del XV tornen a conrear el tema del viatge a Orient, i el modernitzen amb un nou messianisme més o menys influït per la nova expansió turca cap a Occident, operen de fet com a restauradors de quelcom que s'havia perdut o s'estava perdent.

Tot i així hem d'acceptar que la idea del viatge i de la descoberta del nou, que al capdavant és la idea de l'aventura, va més enllà de la circumstància itinerant. Implica la formació d'una actitud de curiositat, de desig de l'altre cercat, encara que l'altre no sempre el trobem tal com l'esperavem; es tracta d'un desig autèntic que arriba fins i tot a l'intent d'assimilació i al mestissatge, però també pot portar al rebuig irracional i a l'extermini. Cal reconèixer que, després, de tot això el Segle d'Or espanyol n'ha sabut extreure un gran profit. Pensem en les derivacions melodramàtiques de Calderón amb el *Príncipe constante* i, en un altre pla, en certs *divertissement* teatrals sobre l'exotisme oriental de Lope. O la parodia cervantina dels primers *Grand Tour* a Itàlia, amb el seu Vidriera. Cervantes no es va deixar escapar la possibilitat d'ironitzar amb la moda de superar o almenys igualar el nou amb el vell: així l'extraordinària i única Venècia s'hi troba, encara que sigui sols de segona mà, i no per testimoni directe, parangonada a la ciutat de Mèxic¹². I no cal dir que és d'un costat del llibre de viatge que surten les narracions dels *Lazarillos* o del Contreras¹³.

* * *

11. Cf., pel que fa a Frederic, el clàssic estudi de David Abulafia, *Federick II. A medieval emperor*, London 1988 (recents celebracions han provocat un allau de miscel·lànes que m'estalvio de citar, però amb importants contribucions). Entre els cronistes no gaire partidaris de la política imperial hi ha Filippo di Novara, la relació del qual ha tingut ara una nova edició de Silvio Melani: *Guerra di Federico II in Oriente (1223-1242)*, Napoli 1994.

12. Així es descriu aquesta etapa del viatge de Tomàs a Itàlia: «embarcándose en Ancona, fue a Venecia, ciudad que de no haber nacido Colón en el mundo no tuviera en él semejanza: merced al cielo y al gran Hernando Cortés, que conquistó la gran Méjico para que la gran Venecia tuviese en alguna manera quien se lo opusiese. Estas dos famosas ciudades se parecen en las calles, que son todas de agua: la de Europa, admiración del mundo antiguo; la de América, espanto del mundo nuevo» (*Novelas Ejemplares*, ed. Avalué-Arce, Clásicos Castalia, Madrid 1988, v. II, p. 113).

13. Per això cf. Giuseppe Grilli, *Miti biografici del barocco ispanico*, «Belfagor» XLVII (1992), pp. 37-51 i Id., *Racconti spagnoli di Benedetto Croce*, Ivi, IL (1994), pp. 570-575.

Si no sembla possible, ni tampoc necessari, posar ordre i ni tan sols interferir dins d'una tradició rica d'estudis i de mètodes d'estudis, sí que s'ho mereix un petit tros dels itineraris que de la península ibèrica menaren alguns cavallers vers el Mediterrani Oriental, traçant un camí que fou seguit també per uns escrivans de literatures i d'històries. Un viatge dins d'un espai determinat, el *Mare Nostrum*, i un temps allargat, la tardor medieval, que indica, segons els historiadors, potser una mica abusivament, el període prou extens i intens que va de 1300 a 1500.

La trobada fou amb un Orient suspens i tal volta indecís entre el passat romà o llatí, i ara grec i neo-grec (bizantí) i una nova hegemonia o identitat islàmica i turca¹⁴. Aquesta amb ganes allí de substituir i heretar, però que pels occidentals venia a representar, en el segle llarg que va de la caiguda de l'Imperi d'Orient a la victòria de Lepant, la gran por¹⁵.

La por és la gran por del Turc, que neix amb la pèrdua de Constantinoble el 1453 i s'acaba amb el gran setge de Viena el 1683, exactament 230 anys més tard¹⁶. Por per què i de què? Aquest és el nostre interrogant. Por militar i prou. Por o temença dels mercaders de perdre instal·lacions i relacions. O por també de perdre la memòria. I aleshores quina memòria, i la memòria de qui?

Cercarem la resposta als nostres interrogants dins textos historiogràfics i literaris sense distingir entre els gèneres del quatre-cents i fins i tot sense establir frontera entre les relacions

14. Juan Goytisolo, *Cròniques sarracines*, Barcelona 1982, amb enginy estilístic defensa les tesis del *mudejarisme* ibèric que poc responen, però, al punt de vista que els nostres textos estableixen.

15. Una aportació recent sobre Lepant i el seu ressò dins la literatura i l'ambient català: E. Duran, *La historiografia catalana en el pas del Renaixement al Barroc: el poema èpic sobre Lepant de Joan Pujol*, a C. Romero i R. Arqués (eds.), *La cultura catalana tra l'Umanesimo e il Barocco*, cit., pp. 271-280.

16. La por engegada per la caiguda de Constantinoble es reflecteix de bon antuvi a la literatura catalana, cf. Marco Piccat, *El «Planh» per la caiguda de Constantinoble*, «Estudis de llengua i literatura catalanes» XV (1987) [= Miscel·lània Badia i Margarit 7], pp. 55-84. Isabel de Riquer està recollint, estudiant i reeditant tots els textos catalans relacionats amb el motiu. Aquí convé esmentar que aquest apareix ja en el primer plec del *Tirant* (caps. 33-34) com ensenyament en forma de petit conte o relat que l'permità tramet en el curs de la seva docència a Tirant. Pel que fa als segles XVI i XVII cf. el gran llibre d'Albert Mas, *Les turcs dans la littérature espagnole du Siècle d'Or*, Paris 1967.

escrites en català i les redactades en castellà¹⁷. Però tampoc sense desconèixer la primacia en establir una tradició i un model per part de les dues grans novel·les catalanes del s. XV: el *Curial* i el *Tirant*, capdavanters d'un nou gènere mixt on el tema del viatge a Orient, i de les sensacions que aquest món proper i alhora allunyat provoca, constitueix un dels trets caracteritzadors més eloqüents d'una nova literatura. Una literatura que considera important no tan sols la *inventio*, sinó també la *dispositio* i la selecció de materials.

Podem dir que tot comença a partir d'una crònica medieval, la més bella i la més vertadera entre les grans cròniques catalanes del tres-cents, aquella autèntica obra mestra de la historiografia i la literatura medieval que és el relat autobiogràfic de Ramon Muntaner¹⁸.

Sabem que el protagonista del conte de Muntaner és el propi jo autobiogràfic¹⁹. Aquest es col·loca en un terme mitjà entre la participació directa als esdeveniments com un dels protagonistes i la de ser testimoni directe. Cal remarcar que el rol de protagonista, com ja en el model clàssic de Xenofont, es desenrotlla en un lloc que no és el del primer rengle, però que tampoc el podem considerar secundari, mentre el seu paper de testimoni adquireix el valor de garantia de veridicitat del relat, puix es tracta d'un testimoni ocular.

17. Un avenç de la lectura en clau literària dels textos historiogràfics es troba ja a Franco Meregalli, *Cronisti e viaggiatori castigliani del Quattrocento* (1400-1474), Milano 1957.

18. Ací seguiré la direcció traçada per Lola Badia en una interpretació primerenca i perspicax de les relacions entre historiografia i literatura al text muntanerí: *Verdad y literatura en las crónicas medievales catalanas: Ramon Muntaner*, «Dispositio» X, 1985, ara corregit i ajornat a Id., *Tradició i modernitat*, cit., pp. 20-38. Des d'un altre punt de vista tenen interès pel nostre tema A. Varvaro, *Il testo storiografico come opera letteraria: Ramon Muntaner*, «Symposium in Honorem prof. M. de Riquer», Barcelona 1984, pp. 403-415 i M. Zimmermann, *Orient et Occident dans la chronique de Ramon Muntaner. A Propos de l'expédition de Roumanie*, «El Moyenc Age» XCIV (1988), pp. 203-215. Ara cf. també A.M. Compagna Perrone Capano, *La storiografia come forma di narrativa complessa: tradizione e innovazione della narrativa catalana*, AA.VV., *La narrativa in Provenza e in Catalogna nel XIII e XIV secolo*, Roma 1995, pp. 217-233. Manca un estudi comparatiu en el sentit de les estratègies d'estructuració del text del llibre de Muntaner amb l'altre gran llibre d'historiografia occidental sobre l'Orient bizantí: *La conquête de Constantinople* de Villehardouin (cf. l'ed. Faral en 2vv., Paris 1961).

19. Cf. S.M. Cingolani, *Jo Ramon Muntaner*, cit., pp. 95-125.

Tanmateix el jo asumeix un altre protagonista, el personatge heroic. És aquest el que ens garanteix l'equivalent significatiu en el pla històric de la projecció autobiogràfica, mentre és pròpiament l'autobiografia la que dóna veritable valor als esdeveniments. Sense la doble identitat dels protagonistes (el jo i l'ell) el conte de Muntaner no tindria el pes que els imitadors posteriors o els lectors i crítics justificadament li atribueixen.

Així doncs podem indicar en la paràbola vital de Roger de Flor el centre de tota la *fabula* de la *Crònica*. Una vida que es concentra en l'expedició d'un itinerari polític i militar. Un itinerari que aviat esdevé del tot humà, amb encontres d'amistat i d'hostilitat, lligams familiars i patrimonials. I que finalment adquireix valor testimonial gràcies a la resolució narrativa adoptada pel seu cronista-biògraf Muntaner.

El primer nivell de significació ve donat pel mateix traçat del viatge i es troba al mapa *subscriptum* al teixit narratiu i que evidentment inspira i guia la descripció dels esdeveniments. L'Orient de Muntaner és bàsicament mediterrani. El caràcter limitat i ben definit de l'espai recorregut no el priva de fixar un model precís. Així el restringiment de l'Orient al seu canal mediterrani estableix les petges per les quals es mouran itineraris prou diferents com els de Pero Tafur o Tirant lo Blanc²⁰. Són les coordenades fonamentals d'uns recorreguts que ens apareixen com repetitius del primer gran retaule muntanerià.

Poc importa que el relat de viatge de Tafur vingui a confirmar un fet històric i que el seu itinerari es vegi certificat i desenvolupat per un altre recorregut, el de Clavijo amb la seva ambaixada al Tamorlà²¹. La seva estructuració poc s'allunya de l'itinerari de

20. El paral·lel ha estat estudiat a una tesina de Lidia Perrucci, *Itinerario di Tirant lo Blanch*, Napoli IUO 1992. En relació al llibre de Tafur, i a banda dels estudis de F. López Estrada, cf. l'art. de Sonia Carrizo Rueda, *El viaje y la crisis del mundo caballeresco en el relato de Pero Tafur*, dins M. Criado de Val (ed.), *Literatura hispánica, reyes católicos y descubrimiento*, Barcelona 1989. Decepcionant J.-Ll. Roig i Sala, *De Muntaner a Martorell. l'evolució necessària*, «Estudis de llengua i literatura catalanes» xxvi (1993) [=Miscel·lània J. Carbonell 5], pp. 85-94.

21. L'atribució a Ruy González de Clavijo, que fou a cap de l'ambaixeria, encara és discutida i se li contraposa en l'autoria del relat el frare Alonso Páez de Santa María. Sobre l'itinerari i el sentit de l'expedició cf. F. López Estrada, *Viajeros españoles a Asia: la embajada de*

Tirant, malgrat ésser aquest darrer un viatge totalment fantàstic i al servei de la maquinària literària més rica i complexa de tot el XV europeu. El que acabem d'afirmar sobre l'Orient de Muntaner i dels seus lectors implícits, podriem dir-ho de l'Àfrica de Pero Niño tal com ens apareix descrita a *El Victorial*, on Diego Galmes treballa una biografia verídica del comte de Buelna²². I es tracta de la mateixa Àfrica que ens relata la docta *inventio* trobadoresca redactada per l'anònim *scriba* que conta la vida de l'heroi que s'amaga sota el nom de Curial que, captiu dels moros, agafarà l'apel·latiu de Joan²³.

Orient o Nord d'Àfrica, tots els indrets que són meta i objectiu dels viatges es col·loquen a la costa mediterrània. Tots els itineraris menen cap a concrets centres urbans, centres privilegiats per l'imaginari del viatger i centres referencials pel lector. Són Tunis, en el pic Nord de l'Àfrica i Constantinoble a la porta de l'Àsia: dues ciutats al fons dels recorreguts de terra i de mar. Es tracta de punts d'arribada pel viatger i són objectius coneguts d'abans. Quan hom s'hi aproxima, no ho fa tot descobrint quelcom inesperat, sinó pervenint i assolint allò mateix a on volia anar i que desitjava. Són llocs dels quals hom ja sabia, directament o indirectament, són llocs que no desvetllen la curiositat del desconegut i del radicalment nou. Són llocs que hom vol atènyer segons un programa segur i precís.

I ací marquem la distància de l'altre objectiu, el que fou dels croats. Palestina, amb el seu Sant Sepulcre. Un país que tothom

Enrique III a Tamorlán (1403-1406), «Revista de la Universidad Complutense» III (1981), pp. 227-246.

22. Per això es pot veure l'ed. Rafael Beltrán (Madrid 1994) on a l'estudi introductorí es resumeixen i es complementen les valuoses aportacions que el mateix Beltrán havia anat avançant.

23. El *Curial* torna al centre dels interessos dels estudiosos; de les dues tendències dominants actualment, la de la lectura en clau (Espadaler, Butinyà, Musso) i la de la recerca de les fonts i continguts (Badia, Cingolani) cap sembla acollir la suggerència avançada al seu moment per Sansone a entendre el llibre com una fórmula estilística a mig camí entre la tradició medieval del *roman* i els nous valors que venen d'Itàlia (cf. ara G.E. Sansone, *Scritti catalani di filologia e letteratura*, Bari 1994, especialment la nota a p. 275). Un punt de vista nou és presentat a la tesi de Anna Rita Buonagurio (*Lettura del Curial e Güelfa*, Napoli IUO 1993) apuntant el vessant paròdic de la novel·la.

té al cor, però que ignora i que descobreix nou i diferent. Un lloc que, a vegades, ve a ésser una secció interposada dins dels itineraris que menen cap a Tunísia o Bizanci.

A vegades el viatge segueix un intercanvi epistolar i arriba com a culminació d'una aventura que els protagonistes duen a la pròpia memòria. Això no treu interès al moment de l'atractament de l'heroi i el seu estol dins el port d'arribada. Ans, el fet que la ciutat assolida no sigui un indret genèric i sense substància, sinó un port important per la guerra i el comerç, constitueix un tret fortament caracteritzador. Tot i així el centre del discurs no esdevé la revelació per la descoberta geogràfica i els elements més individualitzats del lloc a on es preveu, per una raó o altra, llarga estada. Tal vegada és en un segon terme que es col·loca quasi com un apèndix, la descripció. Es fa un elogi del territori o se'n dibuixa un perfil fins i tot amb elements informatius i nocions d'història econòmica. Res però d'improvisat: ací tenim prou arrelades les tradicions de la *descriptio loci* o de la *laudatio urbis*. I amb una llarga exemplificació llatina medieval i de l'humanisme primerenc, sobretot italià i francès (per exemple: des de Bonvesin de la Riva a Leonardo Bruni, tot passant per Nicolas de Clamanges). Però el seu pes no és aclaparador i funciona més com subtil filigrana que com feixuga càrrega erudita.

El primer contacte s'estableix sota un altre centre dominant. Aquest és l'àgora plena de gent, són les multituds que reben entusiastes o agressives el visitant estranger. El món meravellós ve així a ésser representat per l'hoste que atrau damunt seu tots els esguards i les mirades de la complexa i variada xarxa d'habitants. Aquests mantenen una actitud que defineix el senyor que arriba com un senyal novador. És al capdavant un *barbarós*, malgrat vestir els hàbits adés del captiu, adés de l'ambaixador, adés de l'aliat. El món oriental, i també l'africà, es representen com a seu de l'antic, del clàssic, doncs com espai depositari de béns i riqueses materials i espirituals. Ací trobem concentrades cultures i llengües, figuracions murals, llibres, cançons i tradicions orals. Si volguèssim fer ús del mot impropï, el d'exotisme, podríem dir que l'objecte exòtic ve a ésser més

aviat llatí (és a dir occidental) i de cap manera mai el sotjador que l'espera perfectament instal·lat a la seva seu²⁴.

La tasca del viatger que desembarca a Tunis o a Constantino-ble és primerament la de descobrir el nou fil d'Ariadna que li permetrà de captar el sentit més o menys secret, d'un món donat, culturalment autosuficient. Un món ric i variat del qual no cal explicar la naturalesa o il·lustrar l'estructura, un món en el qual tan sols hem d'entrar i se'ns obrirà com a esplèndid jardí. En aquest punt del recorregut s'inscriu el topos del cos femení. Puix són les dones l'exponent més significatiu i conspicu de la multitud acollidora, aquella multitud exuberant que recordem com numèricament indefinida. Ara fruit d'una desproporció, ara indicada com a conglomerat d'individus poc diferenciats, sempre oposada a un grup més contingut de viatgers i visitants, sentits com amics o agressors.

L'indret que ha estat assolit es defineix de bell nou. El coneixiem com un lloc depositari de la memòria, el lloc on es guarda l'antic, els antecedents d'una cultura que el viatger (bretó com vol la tradició artúrica, francès tal com el descriu la moda cenyida i el vestuari eròtic, o genèricament llatí a la manera dels croats) sent com extranya i separada. Aquesta, però, malgrat tot, forma part del seu llegat cultural. Ara el país aconseguit li apareix com un espai ric no sols d'història, sinó també de gent. Un espai ple contra l'espai dispers d'on venen els visitants (conqueridors, ambaixadors, naufrags). Un espai que aquests recorden com menys poblat, i que en el fons és percebut com un espai de l'escassetat. Però la indeterminació i la proliferació dels grans

24. És, si fa o no fa, el model de l'arribada dels grecs a Troia. Un model clàssic, doncs, encara que revitalitzat a la tardor medieval per els *rifacimenti*: Guido delle Colonne transfeireix en el seu pulcre llatí de finals del XII l'*Histoire de Troie* de Benneit de Sainte Morei; un segle més tard Jaume Conesa amb una versió catalana del text de Guido reprèn el tema i alhora dóna suport a passatges importants del *Tirant*. Cf. Kurt Wittlin, *La influència lingüística de la traducció catalana de les «Històries troianes» sobre el «Tirant lo Blanc»*, «II Congrés Internacional de la Llengua Catalana», v. VIII, València 1989, pp. 753-757 i, en termes més globals, S.M. Cingolani, «Nos en leyr tales libros trobem plazer e recreation». *L'estudi sobre la difusió de la literatura d'entreteniment a Catalunya els segles XIV i XV*, «Llengua & Literatura», 4 (1990-1991), pp. 39-127, especialment pp. 99-105.

números, troba en el cos femení un correctiu. Les dones ens venen contades per individualitats. Són sempre molt nombroses i la enumeració assoleix altes xifres. De cop i volta, tanmateix, els números es fan singularitat i es converteixen en un personatge sol. Ni cal dir que això s'esdevé en un moment d'alta concentració literària. I és quan apareix una noia de singular bellesa i d'edat que oscil·la entre els nou i els setze anys²⁵.

Darrera la multitud anònima que acull el viatger que arriba de l'Occident i conquesta l'Orient esperat o desitjat, es troba un cos femení. Ara atractiu, ara perturbador. Fins i tot amenaçador. Aquest cos, seguint el camí que fou de Jasó, atrau el viatger i se li ofereix com l'autèntica presa, esperada i aconseguida per l'expedició²⁶. Tanmateix, tot seguit, es revela com causa de la perdició de l'hoste. Agafat al llaç del cos bellíssim, l'heroi perd l'alè i deixa la vida. És l'epíleg del *Tirant*. Altra volta el cos femení és causa de salvació i rescat, com succeeix a Joan-Curial, captiu dels moros. Però en els dos casos el bell cos de la donzella és magnífic bocí. Nua i crua ella s'ofereix, viva o morta, com menja salutífera o expiadora. Evidentment el tema del cos com aliment mereix altre apartat i forma una sèrie més àmplia i que traspassa els límits dels relats de viatge. Basti l'exemple de la *Celestina* estudiat per Alan Deyermond. I fins i tot el sintagma clau, la metàfora del cos nu i cru, es reproduïx en textos amb intencionalitat tan dispersa com el *Tirant* o el *Spill*²⁷.

* * *

A la petita selecció de textos que he preparat per donar consistència dels motius i de l'afirmació del tema, els estils i la mane-

25. És l'edat que apunta Muntaner (*L'expedició*, cit., p. 23) referint l'entrada a Constantinoble de l'any 1302. Nou anys té Leonorina a l'*Amadís*.

26. El mite de la nau Agron i de la infel·li Colcos ve evocat per Roís de Corella a la *Història de Jasó i Medea* (ed. Carbonell, València 1983).

27. El lema *nua i crua* és portador de significacions divertides: ho apunto al capítol sobre les menjades del meu *Del Tirant al Quijote*, però té un paper destacat (i insòlit) al *Spill*. L'art d'A. Deyermond, «*El que quiere comer el ave*»: *Melibeia como artículo de consumo* és a «Estudios románicos dedicados al prof. Andrés Soria Orte», Granada 1985, pp. 291-300.

ra de fer-los entenedors són peculiars. Crec però que es transparenten amb prou força. Evidentment la selecció és arbitrària. He convocat els llibres de *Curial* i del *Tirant* pel seu interès i excel·lència. La força del tema hi és evident, així com la influència que s'escampa damunt el teixit narratiu. Camar i Carmesina, belles i enamorades, prenen com a model de llurs vides i amors les heroïnes clàssiques. Han llegit, malgrat l'edat primerenca, com demostren en els seus discursos amorosos, els grans autors de la literatura d'entreteniment i fins i tot els filòsofs i doctrinals²⁸. Coneixen les altres llengües, les llengües dels estrangers, i en presumeixen. Els agrada la música i en saben gaudir. En això ben poc semblen diferenciar-se personatges femenins tan diversos en altres aspectes com la Camar del *Curial* i la Carmesina del *Tirant*. Tan poc que la diferència la marca més que res la tria del model literari: Dido per Camar, Iseu per Carmesina. De fet un model clàssic, totalment assumit i revitalitzat per l'edat mitjana, i un model medieval que, cap a la meitat del segle XV, s'ha arribat a fer tradicional i, d'alguna manera, ja és clàssic. I de fet poc ens sorprèn que això s'esdevingui a l'obra d'un autor immersit culturalment i fins i tot per raons d'ambient humà i familiar dins d'un context on Ausias March transforma el llegat dels trobadors medievals en un *exemplum* del nou clasicisme dels moderns.

Ara tot això ho demostraran les heroïnes amb el desenllaç de la història. En canvi pel viatger l'arribada a la ciutat i al món que l'envolta té de seguida com a termini l'encontre amb la donzella. Fugaç i ràpid el pas per la ciutat, efímer el contacte amb els senyors del lloc, l'ull del viatger i l'atenció del lector descansa només quan al llibre apareix el cos adolescent²⁹. Vull remarcar,

28. No cal oblidar el propòsit paròdic, i a voltes misògin, present en els textos; cf. Xavier Renedo, *Llegir i escriure a la tardor de l'edat mitjana*, «Actes del IX Col·loqui...», cit., v. II, pp. 219-222, especialment p. 221, aclara, parlant de certs personatges del *Tirant* i sobretot del *Spill*, que tenir i gaudir de llibres (per ex. de llibres d'hores miniats) no sempre vol dir haver superat la ratlla de l'alfabetització.

29. L'interès per l'edat adolescent es pot relacionar amb el tema del *homo viator* present al *Curial*; cf. Jaume Turró, *Sobre el «Curial», Virgili i Petrarca*, «Miscel·lània Joan Fuster», III, pp. 149-168, especialment p. 167.

encara que sigui de passada, com el signtagma *ull* té en els dos textos (Curial /Tirant) el paper dominador que se li escau a la funció estètica a partir del llibre *De perspectiva* (1270) de Vitellione i que aviat tindrà acollida en s. Tomàs. Gairebé ni cal recordar ací els contextos tradicionals, on l'ull és camí de l'enamorament, des dels trobadors fins a la fixació del *De Amore* de Andrea Capellanus³⁰. I tal volta no s'escau fer-ho ací entre altres raons perquè és justament al *Tirant*, en el conegut capítol 118, on el motiu ve a ésser parodiat de manera subtil i alhora cruel. Un poc com farà Cervantes amb el motiu de l'amor de *lonb* en el de l'enamorament *de oidas* que Dulcinea provoca en el cavaller paròdic Don Quixot.

Provem ara a llegir les dues circumstàncies en paral·lel. Curial presoner, Tirant capità i triomfador, tots dos tiren al dret, passen per alt els homes i van per feina, des del primer moment, cap a l'encontre amb el cos de la donzella que l'espera. Llegirem primerament el text del Curial.

[...] les ones creixen, e la mar bramava molt espantablement e tempestejava aquella mesquina galera [...] no escaparen sinó Curial e un gentil home català, qui havia nom Galceran de Madiona... e ab les mans lligades, foren venuts a poc preu [...] e foren comprats per un moro estranger, lo qual dins terra més de quaranta llegües lo mes. E aquell moro, despuis, los vené a un cavaller de Tunis molt ric i avar, jove emperò, lo qual dibs pocs dies, carregats de cadenes e de ferros, apeu, tots nuus, ab poc menjar e menys beure, plens de desaire e de mala sort, a Tunis los menà.

Tenia aquest cavaller en les hortes, lluny de Tunis mitja llegua, una casa gentil molt bella, nova, flamant e tan blanca com una coloma, ab un hort gran e bell plantat de molts arbres [...]

Los catius s'esforçaven bé e servien així bé aquell senyor [que...] anava-se'n a tunis, e passava moltes vegades la setmana tota que no

30. Recordem que el llibre d'Andrea, de final del s. XII, malgrat representar un punt de vista i no com a vegades es suposa la *summa* de l'eròtica medieval, va tenir èxit, i en va tenir a Catalunya, com prova la versió de finals del XIV editada per A. Pagès (Castelló de la Plana 1930). Per les diferents actituds dins el context català cf. Arseni Pacheco, *L'anàlisi de la passió amorosa en alguns textos del segle XV. Anatomia d'un gènere en embrió*, «Estudis de llengua i literatura catalanes», VI (1993) (=Miscel·lània Bohigas 3), pp. 25-38.

tornava a l'hort, en lo qual tenia sa muller e una filla, ja d'edat per ventura de quinze anys. E era tan bella, que segons la fama que aquells qui l'havien vista li feien, no havia par en tot el regne de tunis e, certes, no a tor, car si los ulls de Curial no eren enganats, no li era atribuïda bellesa alguna que en ella no fos mills que ells no podien expressar; e havia nom Cammar³¹.

El text de Joanot Martorell presenta per part del l'heroi nouvingut una aproximació diferent, malgrat, com veurem més endavant, al fons del recorregut s'hi amagui el mateix tresor³².

[...] recollida tota la gent, donaren les veles al pròsper vent enavegaren ab bon temps e mar tranquil·le, que un matí se trobaren davant la ciutat de Constantinoble.

Com l'Emperador sabé que Tirant era vengut, en los dies de sa vida no mostrà major alegria e dix que, al parer seu, que son fill era ressucitat. Les onze galeres vengueren ab tants de son e d'alegria que tota la ciutat feien ressonar... L'emperador se posà en un catafal per mirar les galeres com venien.

Segueixen els jocs a terra i a mar, més tard a palau, Tirant, amb una torxa, fa llum i descobreix les dones de casa:

Al cap de la cambra véu estar cent setanta dones e donzelles que totes estaven ab l'Emperadriu e ab la infanta Carmesina. Tirant s'acostà al llit, e féu gran reverència a la Infanta e besà-li la mà. Aprés anà a obrir les finestres.

[...] e los ulls d'altra part contemplaven la bellea de Carmesina. E per la gran calor que feia, perquè havia estat ab les finestres tancades, estava mig descordada mostrant en los pits dues pomes de paradís [...] Mas sé-us bé dir, certament, que los ulls de Tirant no havien jamés rebut semblant past, per moltes honors e consolacions que s'hagués vistes, com fon sol aquest de veure la Infanta³³.

31. Cito de l'ed. Aramon (ENC, Barcelona 1932). Cf., pel nostre episodi, Vicent Ferrer, *Captius enamorats. Originalitat, convenció i interpretació de l'episodi africà de Curial e Güelfa*, «Miscel·lània Joan Fuster», VI, Montserrat 1993, pp. 47-77.

32. Segons la *progressio* indicada per Carles Miralles, *La dona és el món*, «Actes del Symposium Tirant lo Blanc», cit, p. 519: «Tresor, hort, llit, palau, cor, cos de la Princesa».

33. Ed. M. de Riquer, Barcelona 1970.

D'aquest plantejament Tafur i Clavijo en són el contrapunt. Més escarits, i sense suport narratiu, el tema hi apareix com penjat i sense substància. Però per això mateix hi té valor i significació. Així es descriu a las *Andanças e viajes* el moment de l'arribada:

[...]é partiendo de allí, otro dia al alva vimos a una muy grande montaña muy alta de más de çient millas, é dixieron que era la yglesia de Santa Sofia, que es en Constantinopla; e fuemos llegando fasta dos millas de la çibdat, é estovimos allí aquella noche.

É entramos por el puerto de Constantinopla, é dexámoslas, é fuemos á surgir a la paliçada de Pera, que es una de los mejores cosas del mundo [...]

É otro dia de la mañana, los castellanos que estaven an Constantinopla é los que estaven en Pera, me vinieron a ver, é allí conosci algunos que avía visto en Castilla, entre los quales Alfonso Mata, escudero del rey Don Juan, nuestro Señor [...]

Despues de dos dias que yo estuve reposando, fuí a fazer reverencia al emperador de Constantinopla, é vinieron todos los castellanos á me acompañar, é jo puseme á punto lo mejor que pude [...]

É despues de quinze dias pasados de mi llegada, el Emperador ovo de partir, para se acordar con el Papa, en las galeras de venecçianos, é fuí mucho mandado é assaz rogado por él fiziese aquel camino con él, é yo todavía lo fiziera, salvo que me era forçado de ver primero toda la Grecia é la Turquía é aun Tartaria; é quando vido que non podía más conmigo, encomendóme á la Emperadriz su meger é á Dragas, su hermano [...] ³⁴

En la mateixa línia està la *Embajada a Tamorlán*:

Y domingo siguiente, que fueron veinte y ocho días de Octubre, el Emperador de Constabtinopla envió por los dichos Embajadores, y pasaron de Pera en Constantinopla en una barca, y hallaron asaz de gente que les estaba esperando, y caballos en que fuesen, y fueron ver al Emperador, y halláronlo en su palacio que acababa de oír Misa, y con él estaba asaz de gente [...]

34. Cito pel facsímil (Roma 1986, de G. Bellini) de l'ed. facsímil López Estrada (Madrid 1982) que reproduex la de Jiménez de la Espada (Madrid 1874).

Y el Emperador tenía allí consigo a la Emperatriz su mujer, y tres hijos pequeños machos, y el mayor de ellos podía haber hasta ocho años [...].

Y martes siguiente, que fueron treinta días del dicho mes de Octubre, los dichos Embajadores enviaron decir al Emperador, en como ellos habían voluntad de ver y mirar aquella ciudad, y otrosí de ver las sus reliquias e Iglesias que en ella había, y que el pedían por merced que se los mandase mostrar, y el Emperador mandó a su verno que llamaban Micer Ilario Genovés, que era casado con una su hija que no era legítima, que anduviese con ellos, y otros ciertos hombres de su casa, y que les mostrasen lo que quisiesen ver³⁵.

Doncs, en els textos cronaquístics la presència de les multituds manté un rol decisiu. Els personatges femenins són centrals en la visita i descoberta de la ciutat, malgrat manqui el nivell novel·lesc que individualitza en un sol viatger (i una sola donzella) el motiu de l'encontre.

Altrament *Amadis* representa la conseqüència i tal vegada la confirmació de que el topos s'ha establert en una tradició mínima, però eficaç. No podem olvidar que sobre els episodis de la versió de Montalvo ha exercitat una influència el mateix *Tirant*³⁶. Tot i així el nostre tema sembla gaudir-hi de la suficient autonomia per considerar-ho perfectament incorporat i assumit en un nou equilibri narratiu:

Y el cuarto día entraron todos en la mar, así que en poco espacio de tiempo fueron aportados en Constantinopla, debaxo de los palacios del emperador. La gente salió a las ventanas por ver el caballero de la verde Espada, que lo mucho desseaven ver. E el emperador les mandó llevar unas bestias en que cavalgassen.

[ara ve i s'avança el següent]

Y luego se fueron a ver a la emperatriz. Pero antes que a ella llegasen, fallaron en comedio muchas dueñas y donzellas, muy ricamente

35. Ed. López Estrada, Madrid 1943. Cal recordar ací la quasi contemporània ambaxeria del tunisenc Ibn Jaldun relatada a la seva *Història dels Berbers*.

36. Cf. Juan Bautista Avallé-Arce, *Amadís de Gaula, el primitivo y el de Montalvo*, México 1990.

ataviadas de ricos paños, que les fazían lugar por do passassen, y buen recebimiento. La casa era tan rica y tan bien guarnida que si la rica cámara defendía de la Ínsola Firme no, otra tal nunca el caballero de la Verde Espada viera. Y los ojos le cansavan de mirar tantas mygeres e tan fermosas, y las otras cosas extrañas que veía [...]

[arriba Leonorina]

[...] todo parecía nada ante lo natural de su gran hermosura; que no avía hombre en el mundo que la viese que no se maravillase y no alegrasse en la catar. Ella era niña que no passava de nueve años [...]³⁷

* * *

Voldria remarcar encara ara dues constants o invariants en els viatgers que travessen el *Mare Nostrum* i desemboquen en les conegudes terres d'Àfrica i Àsia observem que la penetració és sempre d'Occident cap a Orient. La ruta del Mediterrani de fet ve a ser una rèplica dels itineraris que menaven els peregrins de l'últim Islam (els del Marroc i Al-Andalus) cap a les ciutats santes de Kairuan, El Cairo o la Meca. Un viatge gens novador, sinó que des de ja segles portava els vaixells a recórrer unes concretes vies del mar, gairebé sempre les mateixes. I eren viatges cars. Aleshores els peregrins de menys mitjans s'aprofitaven dels mercaders i dels viatgers rics per llogar les naus i així, de bon antuvi, el viatjar era mixt: en les intencions, en les possibilitats, en les identitats³⁸. Per això es tracta d'un camí que no condueix a cap lloc desconegut. Més bo és el camí que porta cap a la veritat, que ens aporta el coneixement, puix és el camí de la fe. En les fustes que trasporten els peregrins viatgen també els mercaders i els aventurers. Res de Blasfemia, però. Els costos prohibitius dels passatges, sobretot per a la gent amb menys cabal, es suavitzen gràcies a l'ús compost de les embarcacions.

37. Ed. Avalle-Arce, Madrid 1991.

38. Segueixo ací les indicacions de Miquel d'Epalza.

Cal dir que a Orient no anaven sols els peregrins islàmics. Els llatins viatjaren a l'Imperi grec en els mateixos segles. I alguns feren relació del seu viatge. Pensem en Liutprando de Cremona, per exemple que, justament amb una delegació provinent de les terres ibèriques, a mitjans del sec. X, visità una Constantinoble en molts trets similar a la que descobririen, molt més tard, els bretons de Martorell. I d'aquell viatge Liutprando en va parlar amb detall al llibre VI del seu *Antapadosis (o Liber regum atque principium partis Europae)*. I hi descriu uns cossos d'adolescents *carzimasi*: nens bellíssims, evirats a resultes d'unes tendències estètiques un xic tèrboles.

Però tornem ara a Occident. D'aquelles terres aleshores islamitzades i ara tornades a la fe cristiana es desprenen les caravanes de la mar de la Baixa Edat Mitjana. Són aquestes les rutes que ens donen els contes de viatges a Tunis, o a Constantinoble. A partir del segle XIV l'expansionisme portuguès i català omple de continguts nous una manera antiga de viatjar. Privat del sentit religiós, el viatge vol ser més segur també i es multipliquen els fulls o mapes escrits o contats sobre el camí a seguir. El traçat, tanmateix, encara no resulta una icona i durant un temps es pot girar entre les mans d'un costat a l'altre: no té prou definit el baix i l'alt, el Nord i el Sud, l'origen i la fi. El recorregut té direcció segura, però no amaga el seu passat. L'Orient és el punt d'arribada, però encara conserva el sentit obliterat, o quasi obliterat, d'haver estat el punt de l'arrencada, i fins i tot una font, la font. Ho ha remarcat oportunament López Estrada en un context específic, tot recordant que ja a partir del «libro I el *Tirant* contiene un viaje de peregrinación al Oriente»³⁹.

Coherent amb aquesta inspiració, el conte que ens parla dels viatges i de les ciutats s'estima més dibuixar les gents que no pas les coses. I d'ací, dins la multitud, s'avança aquella figura de jove

39. F. López Estrada., *El Tirante castellano de 1511 y los libros de viajes*, «Symposion Tirant lo Blanc», cit., pp. 441-470; la cit. es troba a la p. 454. I afegeix «En el *Tirante* el lector castellano encontraba las dimensiones geográficas del Mediterráneo recorrido una y otra vez por el tráfico marítimo comercial y también la indicación de esos topónimos propios de los libros de viaje a Oriente» (p. 455).

dona que deiem. Tal vegada es tracta d'un fet fortuït, tal volta és una moda⁴⁰. Cert és que el cos adolescent i bell s'apodera de textos prou diversos. Un cos que delata la força de l'Orient mediterrani, la seva persistent vitalitat i la fascinació que exerceix damunt l'imaginari occidental. És així que s'han presentat a la memòria amb un especial sabor els noms, les històries i els cossos d'Elena, de Medea, de Dido. D'altra banda, l'anònim del *Curial* ho reconeix sense embuts i, en un moment donat, quan li cal descriure una bellesa, remet a un del textos que més agraden al públic lector: «No vull musar en escriure per menut totes les circumstàncies de la sua bellesa, mas aquell qui ho voldrà saber lija Guido de Colupnis allà on descriu la bellesa d'Elena»⁴¹. El cos bell és reconegut com a part de l'herència del món antic i sentit com a patrimoni comú. Tal vegada per això el desig que inspira és plenament laic. No recorda l'*afflatus* religiós, que tanmateix trobarem al principi del viatge a Orient, i representa ara prou bé la voluntat d'apropiació i d'expoli. Tot i així no aspira a fer-se colonitzador, més li abelleix la contaminació i l'encontre. El teixit sexual que s'hi adombra o s'hi exhibeix ve a ser una bella metàfora. No és innocent, però tampoc cruel.

Com a colofó puc dir que un text, i sobretot un text del quatrecent, manifesta intencionalitats diverses i disperses segons les claus de lectura emprades. Però jo crec que molts llibres de l'època són ja obra conscient i ben feta. I ho són extraordinàriament a la literatura catalana. Si he cregut indicar un topos d'arrel occidental, no puc estar-me d'afegir que aquest té la seva culminació, no superada ni tan sols per l'*Amadís*, en el *Tirant*. Els prodigis del cos adolescent de Martorell superen fins i tot els de la seductora tunesina del *Curial*. Belles i cultes, amb lec-

40. El tema de la *descriptio puellae* ha estat recorregut per Isabell Grifoll, *Per a una cosmètica del llibertí: trufes literàries al cap. CLXXXIX del Tirant lo Blanc*, «Actes del Symposium...», cit. pp. 317-359, especialment a les pp. 335 i ss. Hi al·ludeix també Rosanna Catavella, *Terapèutiques de l'amor hereos*, «Actes del IX Col·loqui...», v. II, cit., pp. 191-207, amb referències al *Spill*. K. Witllin, art. cit., ha fet veure l'ascendència de la versió de Conesa de la *Història troiana* a la *descriptio* de Carmesina, tot relacionant-la després amb el *Curial*.

41. Ed. cit. Lib. I, cap. 2.

tures clàssiques i modernes, les donzelles orientals enamoren recordant al viatger occidental el sentit últim de tota descoberta. No n'hi ha prou amb la conquesta i el triomf obtingut amb la força sense l'afany de salvació. Al capdevall allò que torna a trepar la memòria és, en el desig de l'altre, el desig de salvació. El desig del viatger-peregrí. El paradís, malgrat sigui reduït al pit femení⁴², no deixa d'ésser una noble aspiració per qualsevol que cerca lluny de sa pàtria el nou. I poc importa si, a la volta del viatge, li tocarà acceptar, amb tranquil·la serenor, que l'altre s'assembla molt a l'acostumat i l'antic.

42. Cf. A. Espadaler, *Les pomes del paradís*, «Buletí del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de Catalunya» 71 (juny 1990) recorda diversos paral·lelismes en textos quatrecentistes. Val recordar que al primer auto de la *Celestina* hi ha una referència interessant que, mentre reprèn el misoginisme de la dona com a destructora del paradís, estableix un pont amb el camp semàntic del *deleyte*, on podem trobar prou contactes amb els plantejaments del *Tirant*.